

Pragmatizmus és megkerülés, avagy hogyan sajátította ki Richard Rorty a dekonstrukciót?

Jacques Derrida és Richard Rorty gondolkodásmódját gyakorta rokonjelenséggént kezelik a filozófia berkein belül, hiszen mindkét filozófus szkeptikusan viszonyul a nyugati metafizika és a pozitivistá racionalitás filozófiai hagyományaihoz.¹ A feltételezett filozófiai rokonság fényében azonban igen különös, hogy Rorty Derrida-olvasataiban rendre feltűnik az az argumentum, miszerint tévedés Derrida korszakos jelentőségét metafizikakritikájában keresni. Rorty szerint ugyanis a metafizikai gondolkodás kritikája relevanciáját veszítette: úgy véli, hogy nincs már hozadéka a gyakorlatibb irányultságú filozófiai vizsgálódások szempontjából, így Derrida is helyesebben tette volna, ha inkább *megkerülni*, nem pedig *meghaladni* igyekezett volna a metafizikát.² Ezen kijelentése meglehetősen zavarba ejtő, ha figyelembe vesszük, hogy Rorty életművének jelentős részét is a metafizika kíméletlen kritikája teszi ki. A jelen tanulmány célja Rorty látszólag ellentmondásos álláspontjának inkább retorikai, mintsem konceptuális alapú értelmezése. Érvelésem szerint az ellentmondás feloldható, amennyiben Rorty „megkerülés”-metaforáját olyan retorikai stratégia részeként értelmezzük, amelynek célja az, hogy belefoglalja Derrida filozófiáját saját pragmatista metafizikakritikájába. Ezáltal a dekonstrukciónak egy olyan „átpragmatizált” újraleírását hozza létre, amivel mintegy kisajátítja annak metafizikakritikai funkcióját. Fontos azonban megjegyezni, hogy nem Rorty feltételezett szándékai vagy lélektani motivációi állnak vizsgálódásom fókuszában, hanem anti-fundacionalista retorikájának *performatív* hatásai: azaz semmiféle autoriter kisajátítási szándékkal nem vádoló az amerikai filozófust.

Dekonstrukció, pragmatizmus és demisztifikáció

Simon Critchley – a dekonstrukció és a pragmatizmus filozófiai rokonságát taglaló egyik írásában – úgy fogalmaz, hogy a pragmatizmus dekonstruktív, a dekonstrukció

¹ Lásd Chantal MOUFFE, *Deconstruction, Pragmatism, and the Politics of Democracy = Deconstruction and Pragmatism*, ed. Chantal MOUFFE, London, Routledge, 1996, 1. Ebben az írásában Mouffe a derridai dekonstrukció és Rorty neopragmatizmusának azon közös törekvéséről beszél, hogy aláássák a racionalista gondolkodás dominanciáját. Ennek eredményeképpen a tradicionális filozófusok mindkettőjüket azzal a váddal illetik, hogy ezzel a gesztussal megtagadják a felvilágosodás örökségét. Lásd még KATHLEEN WHEELER, *Romanticism, Pragmatism and Deconstruction*, London, Wiley, 1993, *Preface*, valamint 4. és 10. fejezetek.

² Richard RORTY, *Dekonstruálás és megkerülés*, ford. BECK András = R. R., *Heideggerről és másokról*, Pécs, Jelenkor, 1997, 112–113.

pedig pragmatista: abban az értelemben, hogy „a pragmatizmus célja a fundacionalista gondolkodás minden formájának (platonizmus, metafizikai realizmus, analitikus neokantianizmus, Heidegger előtti fenomenológia) dekonstrukciója, és emellett a nyelv, az én, és a közösség esetlegességét hirdeti”.³ A dekonstrukció pedig azért tekinthető pragmatistának, mert az, amit „Derrida a »jelenlét metafizikájának« nevez, könnyen közös nevezőre hozható a filozófia anti-fundacionalista kritikájával”, valamint még inkább azért, mert a jelentést a nyelv differenciális mivoltának egyik effektusaként értelmező dekonstruktív tétel igen közel áll ahhoz „a pragmatista koncepcióhoz, mely szerint a jelentés a mindenkori kontextus függvénye, amely tulajdonképpen a jelentésnek a nyelvhasználatra történő wittgensteini redukcióján alapul”.⁴ Hasonló módon érvel Jonathan Culler is, aki szerint „nagy a kísértés, hogy a pragmatizmust és a dekonstrukciót egy és ugyanazon diskurzusként tartsuk számon, mivel mindkettő hasonló módon bírálja a filozófiai hagyományt, valamint a diszkurzív vizsgálgóság intézmények és konvenciók által való behatároltságát hangsúlyozza”.⁵ Konkrétan Rorty kapcsán pedig úgy fogalmaz, hogy a filozófus *Philosophy and the Mirror of Nature* (A filozófia és a természet tükré) című műve „igen hasznosnak bizonyulhat Derrida megértése szempontjából [is], mivel abban egy analitikus filozófus [Rorty] kritikáját olvashatjuk a Derrida által a nyugati filozófia logocentrizmusának nevezett jelenség kapcsán”.⁶

Rorty maga is tesz utalást a két filozófiai gondolkodásmód rokonságára, amikor kijelenti, hogy „nézetem szerint a pragmatisták és a dekonstrukcionistaik egyaránt úgy gondolják, hogy bármi értelmezhető bármiként, ha azt a megfelelő kontextusba tesszük, és »megfelelőn« azt a kontextust értjük, amely a legjobban szolgálja valaki céljait egy bizonyos helyen és időben”.⁷ Derrida nyelvről való elmélkedését Rorty saját wittgensteini és Donald Davidson-i nominalizmusának perspektívájából értelmezi, vagyis a dekonstrukció számára az analitikus filozófia azon lázadó ágához tartozik, amely a fundacionalista gondolkodásmód kiszorítására törekszik azáltal, hogy annak problémáit nominalista (retorikai), nem pedig ábrázolás elvű (reprezentacionalista) alapon szemléli. Ennek szemléletében Rorty Wittgensteinnel és Willard van Orman Quine-nal hozza Derridát közös platformra, akik „a szubsztanciát és az esszenciát relációk hálózatában oldották fel”.⁸

A sokszor reflektált kongenialitás ellenére azonban Rorty Derridáról szóló szövegei meglehetősen ambivalens képet mutatnak. A pragmatista filozófus gyakran két egymásnak ellentmondó szerepben láttatja francia kollégáját: az egyik a metafizikával viaskodó, ezáltal annak rabjává váló filozófusé, a másik pedig a „privát ironikusé”, azaz

³ Simon CRITCHLEY, *Deconstruction and Pragmatism: Is Derrida a Private Ironist or a Public Liberal? = Deconstruction and Pragmatism, i. m.*, 19. (Amennyiben külön nem jelzem a fordítót, akkor az idegen nyelvű idézeteket a saját fordításomban közlöm. – Cs. P.)

⁴ *Uo.*, 19.

⁵ Jonathan CULLER, *On Deconstruction*, Ithaca, Cornell University Press, 1982, 153.

⁶ *Uo.*, 152.

⁷ Richard RORTY, *Response to Simon Critchley = Deconstruction and Pragmatism, i. m.*, 43.

⁸ Richard RORTY, *Habermas, Derrida, and the Functions of Philosophy = Truth and Progress: Philosophical Papers III*, Cambridge, Cambridge University Press, 1998, 315.

kvázi-irodalmáré, aki a filozófiai érvelést odahagyva új, idioszinkratikus nyelviségű diskurzust hoz létre, amelynek célja a metafizikai hagyomány játékos kifigurázása. Ennek a distinkciónak tudható be, hogy míg Rorty soha nem mulasztja el Derrida késői írásait magasztalni, korai írásaival szemben nagybecsülése visszafogottabb, sőt sokszor kemény kritikával illeti azokat.⁹ A dekonstrukcióval szimpatizáló más teoretikusokkal szemben (mint például Rodolphe Gasché, Christopher Norris vagy Jonathan Culler) Rorty lebecsülni látszik olyan korszakos Derrida-szövegek jelentőségét, mint a *Grammatológia*, a *Struktúra, jel és játék*, vagy *A fehér mitológia*, és azokat a hagyományos filozófiától távolabb eső szövegeit részesíti előnyben, mint a *Glas* (Lélekharang), a *La Carte Postale* (A képeslap) vagy a *Circumfession* (Vallomás). Rorty szerint ez utóbbi művekben Derrida igazi posztfilozófiai fordulatot hajt végre azért, hogy lemond a filozófiai érvelés hagyományos módozatairól, és létrehoz egy kvázi irodalmi írásmódot, amelynek fő ismérvei elsősorban az idioszinkratikus trópusok, a privát utalások, a viccek és fantáziák, nem pedig a nyelv és az írás természetét kutató aprólékos vizsgálódás. Más szóval: Rorty szerint Derrida filozófusi nimbusza elhomályosítja gondolkodásmódjának eredetiségét.

Ezen érv jegyében Rorty nem ért egyet Gasché és Norris dekonstrukció-értelmezésével, mivel szerinte ők azt sugallják, hogy Derrida még mindig a „bevett német akadémiai kontextusban [...] a mindennapi tapasztalat »lehetőségfeltételeit« [*conditions of possibility*]” igyekszik megtalálni.¹⁰ Azt azonban elismeri, hogy Derrida korai szövegei értelmezhetők úgy, mint Heidegger művének folytatása, mivel, Heideggerhez hasonlóan, „ő is olyan szavakat akar találni, amelyek a metafizikán túl visznek – olyan szavakat, amelyeknek tőlünk független erejük van, és saját esetlegességüket mutatják meg”.¹¹

Rorty egyik legfőbb kritikája ezzel a törekvéssel szemben az, hogy ilyesfajta non-kauzális, non-relacionális jelentőséget tulajdonítani a dekonstrukció metaforikájának lényegében egyenlő a metafizikába való visszaeséssel. Szerinte míg Derrida késői munkássága irreleváns a metafizikai tradíció meghaladásának nagyszabású filozófiai programja szempontjából, addig a korai munkássága azért nem elég hatékony kritikája a metafizikának, mert túlságosan belebonyolódik abba. Más szóval: minél többet érvel, annál inkább metafizikussá válik. Ahogy Rorty fogalmaz: „amennyiben Derrida érvekkel próbálkozik, maga is elkerülhetetlenül metafizikussá válik, mindazokhoz hasonlóan, akik egy kitüntetett ős-szótár felfedezésén fáradoznak”.¹² Rorty olvasatában Derrida nemigen tud többet felmutatni a metafizikakritika terén, mint hogy újrahasznosítja más filozófusok – pl. Wittgenstein, Austin, Quine vagy Davidson – argumentumait.¹³

⁹ Rorty a „korai” és a „késői” Derrida közötti különbségtételének problematikusságáról lásd ORBÁN Jolán, *Derrida írás-fordulata*, Pécs, Jelenkor, 1994, 36–37.

¹⁰ Richard RORTY, *Esetlegesség, irónia és szolidaritás*, ford. BOROS János, CSORDÁS Gábor, Pécs, Jelenkor, 1994, 142.

¹¹ *Uo.*

¹² RORTY, *Dekonstruálás és megkerülés*, i. m., 101.

¹³ Lásd *Uo.*, 103.

Rorty azon törekvése, hogy mindenáron megmentse Derridát az érvelő filozofálás-tól, óhatatlanul felveti a kérdést, hogy ő maga vajon miért nem hagyja oda a metafizikakritikát az eredetiség és a szabad nyelvjáték kedvéért. Bár az „erős költő” homályosan eredeti nyelviségét élteti, ő maga sohasem veszi le a megfontolt neo-pragmatista filozófus maszkját; az ő tisztán érvelő metafilozófiájának stílusát mindig transzparens és absztrakcióktól tartózkodó nyelviség jellemzi. Arra törekszik, hogy a filozófia „váltson témát” (*change the subject*), hogy Filozófia helyett filozófiává váljon, azaz hagyja oda a látszólag örök és megkerülhetetlen kérdések megválaszolásának platóni indíttatású kényszerét.¹⁴ Azonban Rortynál ez a paradigmaváltás nem annyira konceptuális, mint inkább retorikai síkon megy végbe. A *Consequences of Pragmatism* (A pragmatizmus következményei) című kötet bevezető tanulmányában találjuk azon híresen provokatív állítását, miszerint a hozzá hasonló pragmatisták „folyton azzal próbálkoznak, hogy filozófiaellenes (*anti-philosophical*) érveket fogalmazzanak meg filozófiátlan (*non-philosophical*) nyelven”.¹⁵ Azonban ez a paradox kijelentés nem a filozófia végének üdvözlése, hanem sokkal inkább Rorty azon törekvésének kifejezésre juttatása, hogy „demokratizáljon” egy hagyományosan zárt diskurzust: arra utal, hogy a filozofálás tárgykörét ki kellene terjeszteni olyan témákra és jelenségekre is, amelyek eddig nem képezték a hagyományos értelemben vett filozófiai vizsgálódások tárgyát.

Ezen érvelés nyomán rajzolódik ki Rorty Derrida-kritikájának (és lényegében egész filozófiájának) egyik kulcseleme, nevezetesen a demisztifikációra való törekvés. Számára elfogadhatatlan, hogy a dekonstrukció „ágensként és szubjektumként” tekint bizonyos fogalmakra; ezt ő egyértelműen „platóni beszédmódnak” tartja. Ugyanezen oknál fogva elveti Rodolphe Gasché azon állítását, miszerint a dekonstrukció azt feltételezi, hogy „konkrét módon demonstrálható, hogy bizonyos fogalmakat és diszkurzív totalitásokat már kikezdtek és széttörtek azok a szükségszerű ellentmondások és heterogenitások, amelyekkel a filozófia diskurzusa nem tud mit kezdeni”.¹⁶ Rorty szerint azonban Gasché szinte okkult módon független cselekvőképességgel ruhazza fel a „fogalmakat” és „diszkurzív totalitásokat”, ami összeegyeztethetetlen azzal a pragmatikus alaptézissel, hogy fogalmak vagy más egyéb nyelvi formációk nem képesek önmagukban cselekedni. Rorty ezt a következőképpen fogalmazza meg:

[a] legtöbb, amit mi nominalisták az ilyen állításokkal tehetünk, az, hogy olyan kijelentésként értelmezzük őket, amely szerint egy régi nyelvjátékra mindig rossz fényt vethetünk azzal, ha egy újat gondolunk ki – vagy újszerűen használunk egy régi szót [...], vagy új szóval helyettesítjük azt. Ezt a helyettesítést azonban *mi* igényeljük, nem a fogalom. A fogalom nem hullik darabokra; a fogalmat *mi* selejtezzük ki, és helyettesítjük valami mással.¹⁷

¹⁴ RORTY, *Consequences of Pragmatism*, Minneapolis, University of Minnesota Press, 1982, xiv.

¹⁵ *Uo.*

¹⁶ Rodolphe GASCHÉ, *The Tain of the Mirror: Derrida and the Philosophy of Reflection*, Cambridge MA, Harvard University Press, 1986, 136.

¹⁷ Richard RORTY, *Transzcendentális filozófus-e Derrida?*, ford. BUJALOS István = R. R., *Heideggerről, i. m.*, 161–162.

Rorty demisztifikáló retorikájában megfigyelhető, hogy Ockham borotvájának elvét alkalmazza. A dekonstrukcióra vonatkoztatott magyarázatai azt sugallják, hogy ha a derridai dekonstrukciós idiómát saját pragmatista szótárával helyettesítenénk, észszerűbb és hatékonyabb módon tudnánk végrehajtani a metafizika kritikáját. Az elv működése jól nyomon követhető olyan, a dekonstrukciót parafrázáló kijelentésekben, mint a következő:

[a]mikor a pragmatisták azt hallják a „dekonstrukcionistaiktól”, hogy Derrida „bebizonyította”, hogy Y, amely X lehetőség feltétele, egyben X lehetetlenségi feltétele is, úgy érzik, hogy ez feleslegesen dagályos megfogalmazása egy olyan állításnak, ami egyszerűbben is kifejezhető, azaz: „A” szó nem használható „B” szó nélkül, és fordítva, ugyanakkor semmi sem lehet egyszerre A és B.¹⁸

Rorty szándékosan leegyszerűsítő magyarázata arra enged következtetni, hogy úgy tekint a dekonstrukcióra, mint a pragmatizmus egy „feleslegesen dagályos” változatára; ez azáltal csúszik félre, hogy lemond az alapértelmezett nominalizmusról, amely megakadályozhatná, hogy a dekonstrukcionista kvázi metafizikus, privilegizált fogalmakat gyártsanak. Ebben a szellemben, talán akarata ellenére, a dekonstrukció retorikai dimenzióját is lekicsinyli, azt sugallván, hogy az pusztán felszínes porhintés, amely elfedi az alapvető pragmatikus igazságot. Ez persze csak akkor lehetséges, ha fenntartjuk a „tisztán konceptuális” és a „tisztán retorikai” közötti különbségtételt, tehát a transzparens, szó szerinti és a homályos, figuratív nyelv dichotómiáját: azaz az aközötti különbséget, amit Derrida mond, és *ahogyan* megfogalmazza azt. Ennek sugalmazásával Rorty veszélyesen közel kerül ahhoz, hogy aláássa saját nominalizmusát, amit talán nem is tart olyan nagy árnak a dekonstrukció pragmatizálásáért cserébe.

Rorty demisztifikációs stratégiájának másik ismérve, hogy kétségbe vonja a dekonstruktív gondolkodásmód eredetiségét és ezzel filozófiai létjogosultságát: „[a] dekonstrukció nem olyan új eljárás, amelyet egy újabb filozófiai felfedezés tett volna lehetővé. Általában a rekontextualizációt, különösen a hierarchiák megfordítását már régóta művelik”.¹⁹ Többször is bírálja a Derrida nyomán (de tőle mégis valamilyen függetlenül) létrejövő dekonstrukciós irodalomkritika olvasatainak sematizmusát, azt, ahogyan azok úgymond fellengzősen próbálnak a nyelv természetére vonatkozó mély filozófiai igazságokat feltárni az irodalmi szövegekben.²⁰ Rorty szerint a szövegek dekonstruálása tanulható készség, csakúgy, mint a biciklizés vagy a hegedülés,²¹ és nem hajlandó misztifikálni a bináris oppozíciókat sem, melyek alattomos működésmódját

¹⁸ Richard RORTY, *Remarks on Deconstruction and Pragmatism = Deconstruction and Pragmatism*, i. m., 16.

¹⁹ RORTY, *Esetlegesség*, i. m., 154.

²⁰ *Uo.*, 134.

²¹ *Uo.*

oly szívesen leplezik le különböző dekonstruktőrök.²² Ahogyan ő fogalmaz: „[b]evallom, zavarbaejtőnek találok a dekonstrukcionista bináris oppozíciókkal szembeni reflexszerű gyanakvását. [...] Az, hogy két ellentétes fogalom reciprokálisan definiálható, azaz a jelentésük egymásból eredeztethető, és ebben az értelemben »előfeltételei« egymásnak, semmilyen módon nem vonja kétségbe azok hasznosságát.”²³

A pragmatizmus perspektívájából nézve a dekonstruktív argumentumok retorikai hatékonysága azon áll vagy bukik, hogy mennyire sikerül más köntösbe bújtatniuk azt a wittgensteini, davidsoni nominalista/antiesszencialista nyelvkoncepciót, amelyet Rorty is magáénak vall. Rorty tulajdonképpen nem tudja másképp szemlélni a dekonstrukció bináris oppozíciókkal szemben folytatott keresztshadjárátát sem, mint olyan fundacionalista törekvésné, amelynek célja még mindig az, hogy lehetőségfeltételek után kutasson. Rorty számára azonban csakis az „aktualitás” kauzális feltételeinek lehet jelentősége, azaz azoknak a specifikus okoknak, amelyek következtében az ellentétpár egyik tagja egy adott helyzetben/kontextusban privilégiumot élvez a másikkal szemben, és ez a közelítés szerinte felülírja az „elkerülhetetlen” logikai zsákutcák feltárásának transzcendentalista gesztusát. A pragmatizmus értelmezési tartományában a binaritás logikája nem lép „diskurzus feletti” (*supra-discursive*) státuszba, mivel az is csak egy adott szótár nominalitásának függvénye, mint bármely más nyelvi konfiguráció.

Úgy tűnik tehát, hogy minden konceptuális hasonlóságuk mellett is csak alapvető *retorikai* különbözőségük elfedése árán tekinthető a dekonstrukció és a pragmatizmus ugyanazon érem két oldalának, avagy ugyanazon narratíva – amely a nyugati metafizika és a felvilágosodás racionalizmusának alkonyáról szól – két verziójának. A retorikai alapú vizsgálódás nyomán világossá válhat, miért is félrevezető azt gondolni, hogy létezik egy különböző „alprogramokra” osztható²⁴ monolitikus filozófiai program – a metafizika megdöntése –, amely egyesült erővel küzd a közös ellenség ellen. Ehelyett inkább arról van szó, hogy számos különböző és különálló szövegiség áll rendelkezésünkre, amely a metafizikai hagyománynak nevezett absztrakcióhoz köthető, de ezek mégsem alkotnak egységes narratívát. Éppen ezért Rorty szerint a filozófus feladata az, hogy kitörjön az absztrakciókkal szemben folytatott küzdelem hiábavalóságából azáltal, hogy megkerüli azokat.

A megkerülés retorikája

A „megkerülés” szemléletes metaforája jól illeszkedik a pragmatista diskurzusba; képisége azt sugallja, hogy valamiféle akadály zárja el az utunkat, amit célunk mielőbbi elérése érdekében jobb megkerülnünk, mint elmozdítanunk. A metaforát már John

²² RORTY, *Dekonstruálás és megkerülés*, i. m., 103.

²³ Richard RORTY, *Two Meanings of „Logocentrism”: A Reply to Norris = Essays on Heidegger and Others: Philosophical Papers Vol. 2*, Cambridge, Cambridge University Press, 1991, 111.

²⁴ Például a logocentrizmus dekonstrukciója, a fundacionalizmus kritikája vagy az igazság fogalmának pragmatikus újraértelmezése.

Dewey is használja, amikor arról beszél, hogy bizonyos célok jobban megvalósíthatók, ha megkerüljük azt a „haszontalan farönköt, ami elzárja a gondolkodás útját”.²⁵ A „haszontalan farönk” a mi kontextusunkban nyilvánvalóan a metafizikai hagyományt reprezentálja, de az már egyáltalán nem nyilvánvaló, pontosan mit is jelent megkerülni azt, ahogy az sem, hogy pontosan milyen értelemben tekinthető haszontalannak, illetve, hogy milyen célok lennének jobban megvalósíthatók, ha megkerülnénk.

Ismét az látszik célravezetőnek, ha retorikai stratégiaként értelmezzük a megkerülést. David L. Hall implicite retorikai természetűnek ítéli Rorty elkerülési manővereit, amikor úgy fogalmaz, hogy a megkerülés (*circumvention*) tulajdonképpen „körbemagyarázasként” (*circumlocution*) értendő, amely Rorty idioszinkratikus módon „pragmatizáló” narratíváiban ölt testet, funkciója pedig az, hogy Rorty „el tudja kerülni, hogy vitapartnerével annak saját diszkurzív terepén kelljen szembenéznie”.²⁶ Igazat adhatunk Hallnak, amikor azt állítja, hogy a „megkerülést a Rorty gondolkodására olyannyira jellemző nominalizmus és költői narrativizmus teszi lehetővé”, amint igaz az is, hogy Rorty rekontextualizáló stratégiái „azt a célt szolgálják, hogy elszigetelhesen, átformálhasson és megkerülhessen olyan filozófiai koncepciókat és problémákat, amelyek kívül esnek saját önigazoló narratíváinak határain”.²⁷ Azt a kijelentését viszont, mely szerint a megkerülés Rorty számára azt a célt szolgálja, hogy „megakadályozza egy idegen diskurzus által történő bekebelezését”, már vitatom.²⁸

Hall megfogalmazásából az derül ki, hogy számára a „megkerülés” (vagy „körbemagyarázás”) inkább „menekülést” jelent, vagyis önvédelmi mechanizmusként értelmezi, mintha Rorty igyekezne a lehető leghatékonyabban eltávolítani magát a dekonstrukciótól. Véleményem szerint azonban ennek épp az ellenkezőjéről van szó: Rorty nem arra törekszik, hogy elszigetelje saját diskurzusát, nehogy kisajátítsa egy „idegen diskurzus”, hanem arra, hogy saját diszkurzív logikájának működésmódja szerint írja le és ezáltal sajátítsa ki (kooptálja) a dekonstrukciót, mégpedig épp azért, mert nem tartja idegennek saját gondolkodásmódjától.

A retorikai megkerülés a metafizika retorikájának feladását is jelenti, amelyet egy újfajta diszkurzivitásnak kellene felváltania. Amennyiben valaminek a megkerülése egyben alternatív utak/módozatok keresését is jelenti, joggal merülhet fel a kérdés: mi fogja felváltani a metafizika kontinentális bírálóinak retorikájában alkalmazott metaforikát? Erre Rorty egyik kulcsfontosságú felvetése adhatja meg a választ a *Dekonstruálás és megkerülés* című írásából:

Heidegger és Derrida gondolatai arról, hogy az „ontoteológiai” hagyomány miképp hatja át a tudományt, az irodalmat és a politikát, vagyis a kultúra

²⁵ John DEWEY, *From Absolutism to Experimentalism = Contemporary American Philosophy: Personal Statements*, ed. George P. ADAMS et al., New York, Macmillan, 1930, 13–27.

²⁶ David L. HALL, *Richard Rorty: Prophet and Poet of the New Pragmatism*, Albany, SUNY Press, 1994, 234.

²⁷ *Uo.*, 221.

²⁸ *Uo.*

egészét, csupán csalóka kísérletek egy tudományos szakterület [a filozófia] jelentőségének aránytalan felnagyítására. [...] Heidegger és Derrida nagy, ezoterikus problémája, az ontoteologikus hagyománytól való elszakadás, vagy meghaladásának kísérlete valójában mondvacsinált probléma, melyet a tradíció egyes elemeinek korunkbeli használhatóságára irányuló kis, pragmatikus kérdésekkel kellene felcserélnünk.²⁹

Rorty fenti érvelése leginkább Thészeusz hajójának paradoxonára emlékeztet, amennyiben joggal tehetjük fel a kérdést: vajon *ugyanarról* a metafizikai/ontoteologikus hagyományról beszélhetünk-e, ha egyszer ezen hagyomány minden elemét „kis, pragmatikus” kérdésekre cseréljük, vagy egyszerűen csak arról van szó, hogy teljes egészében „témát váltunk”? A használhatóságra irányuló kérdésekkel helyettesíteni a „nagy, ezoterikus” problémákat tipikusan pragmatista javaslat. A hasznosság és célszerűség elveinek meghatározása azonban csakis intradiszkurzív (vagy intradisziplináris) kritériumok alapján történhet, azaz nem tételezhető olyan metadiskurzus (vagy inkább metaszótár), amelyben a „hasznosság” és a „célszerűség” normatív jelentéssel bír. Ebből következően valamelyest ellentmondásos, hogy Rorty anti-fundacionalista meggyőződése ellenére a nagy ezoterikus problémáknak kis pragmatikus kérdésekkel való szembeállítását egy olyan transzparens, szó szerinti nyelv tételezését sejteti, amelynek ismerete által képessé válhatunk adekvát módon rámutatni egyéb diskurzusok/szótárak tévedéseire.

Amennyiben az „ontoteologikus hagyomány” fogalmának jelentéstartalma ebben a kontextusban kiterjeszhető az annak meghaladására tett kísérletekre is, könnyen belátható, hogy Rorty nemcsak magának a hagyománynak, hanem azok bírálóinak (jelen esetben Heidegger és Derrida) megkerülésére is javaslatot tesz. Ebben a tekintetben teljes mértékben egyetértek Henry Staten azon kijelentésével, miszerint

Rorty saját dekonstrukciós programja túl közel esik Derridáéhoz, ennél fogva nem tudja magát maradéktalanul függetleníteni tőle. Így Rorty egyfelől életképesnek és fontosnak látta Derrida filozófiáját (amennyiben összecseng az ő saját filozófiájával), másfelől azonban értelmetlennek és haszontalannak kiáltja ki (hogy úgy tűnjön, egyedül ő az igazi dekonstruktor).³⁰

De hogyan igazolható egy ennyire autoriter lépés *anti-fundacionalista* alapon? A megkerülés elvének létjogosultságát igazolandó, Rorty többször utal Heidegger azon kijelentésére, miszerint a metafizikát az annak meghaladására tett kísérletek is tovább éltetik. Bár Heidegger nem beszél megkerülésről, Rorty mégis a következőképpen fogalmaz:

²⁹ RORTY, *Dekonstruálás és megkerülés*, i. m., 114.

³⁰ Henry STATEN, *Rorty's Circumvention of Derrida*, *Critical Inquiry*, 1986/2, 453–461.

Heidegger – szándékaival ellentétben – nem dekonstruálta a filozófia történetét, hanem tömör és megvilágító erejű foglatát hagyta ránk, miáltal képessé tett bennünket arra, hogy *megkerüljük* azt. Derrida pedig arra mutatott példát – saját vélekedésével ugyancsak ellentétben –, hogyan nyúlhatunk Heideggerhez nietzschei vidámsággal, a metafizikai hagyományról alkotott képét nem annyira egy új korszak kezdetének tekintve, hanem ragyogóan eredeti elbeszélést látva benne.³¹

Habár Rorty fenti érvelése azt sugallja, hogy Derrida radikálisan szakít nemcsak a metafizikai hagyománnyal, hanem *retorikai* értelemben közvetlen elődeivel, Nietzschevel és Heideggerrel is, azt elismeri, hogy kontinuitás áll fenn a három filozófus munkássága között. Nietzsche és Heidegger filozófiája felől nézve a derridai dekonstrukció kétségtelenül a metafizikai tradíció meghaladására tett kísérletsorozat utolsó állomásának tűnik. „Derrida úgy viszonyul Heideggerhez, mint Heidegger Nietzschehez” – írja Rorty, majd így folytatja: „[m]indketten elődjük legintelligensebb olvasói, és egyben legádázabb kritikusai is. Elődjeiktől tanulták a legtöbbet, és ugyanakkor őket is kell leginkább meghaladniuk.”³² Ebben a narratívában Derrida ödipális viszonyban áll a nagy előddel, de velük ellentétben egyedül neki van esélye megszakítani az évezredes örökösödési láncot azáltal, hogy létrehozza a filozofálásnak azt a formáját, amelyet Rorty „ironikus teoretizálásnak” nevez: „Derrida továbbgondolja azt a problémát, ami már Heideggert is gyötörte: hogy miként kösse össze az iróniát a teoretizálással. De abban a kedvező helyzetben van, hogy végignézhette Heidegger kudarcát, amint Nietzsche és Heidegger hasonlóan kedvező helyzetben voltak Hegellel kapcsolatban.”³³ Rorty szerint Derrida számára a „magánjellegű irónia” az az eszköz, amivel ki tudja védeni, hogy hasonló kritikával illethessék, mint amivel ő illette Nietzsche-t és Heideggert:

[a] magánjellegű fantáziához való visszahátrálás az egyetlen megoldás az önellentmondásra, [...], arra a problémára, miként teremtsünk távolságot elődeinkhez képest anélkül, hogy azt tennénk, amit a szemükre vetünk. [...] Derrida jelentőségét tehát abban látom, hogy volt bátorsága lemondani a magánjellegű és a közéleti egyesítéséről, felhagyni a magánjellegű autonómia keresése és a közéleti visszhangra és hasznosságra való törekvés összeegyeztetésének kísérletével.³⁴

Ezen logika mentén azonban Rorty mégis visszarántja Derridát abba a diszkurzív térbe, amit „közéletinek” (*public*) nevez, hiszen filozófiáját olyan historizáló narratívába foglalja, amely – mivel a pragmatizmus transzparens, „magánjellegű fantáziáktól” men-

³¹ RORTY, *Dekonstruálás és megkerülés*, i. m., 135–136. (Kiemelés tőlem.)

³² RORTY, *Esetlegesség*, i. m., 141.

³³ *Uo.*, 144.

³⁴ *Uo.*, 145.

tes retorikája működteti – nem is eshetne távolabb a nagyrabecsülését kiváltó derridai allúzió, ironikus nyelviségtől. Ellentmondás mutatkozik abban is, hogy amennyiben a magánjellegű ironia retorikája valóban lehetővé teszi Derrida számára, hogy a metafizikai hagyomány kritikáját „ragyogóan eredeti elbeszélésként” írja újra, miközben a szövegfelszín figuratív nyelvi konfigurációinak állandó metasztintú játékban tartása által el tudja kerülni, hogy közvetlen elődeihez hasonlóan a meghaladás kényszerének csapdájába essen, nem világos, miért van szükség Rorty distinkciójára a bírálendő „antimetafizikus Derrida”, és az üdvözlendő „ironikus teoretikus” Derrida között. Ha Derrida retorikája a magánjellegű ironia filozófiába történő áttemelése által a metafizikai hagyomány eredeti, sőt innovatív módon kivitelezett kritikáját is megvalósítja, akkor Rorty Derrida-kritikája okafogyottá válik.

Erre az ellentmondásra Henry Staten is rávilágít, amikor arról ír, hogy Rorty megkerülési stratégiája nyomán a filozófiatörténet értelmezésének két lehetősége nyílik meg:

(1) [A filozófia vagy] állandóan változó, öndekonstruáló művelet, amelynek leírására nem létezik egyetlen üdvözítő metaforika. [...] (2) [vagy egyenlő] a „metafizikai hagyománnyal”, amely egy zárt, totalizáló és transzparens szótárról álmodik, mely által kimondható az egyetlen létező igazság. [...] Ha (1) igaz, akkor nincs mit megkerülni. Ha (2) az igaz, és ezt az álmat valamiféle strukturális egység jellemzi, akkor van mit megkerülni, és az is elképzelhető, hogy ezen struktúra megértésén keresztül rátalálhatunk arra a szisztematikus metaforikára, amelyen az azt megálmodó hagyomány alapszik.³⁵

A két verzió aligha lehet egyszerre igaz, és Rorty Heidegger- és Derrida-kritikája a második változat elsőbbségét látszik igazolni. Ugyanis Rorty azon vélekedésének, miszerint Heidegger és Derrida szándékuk ellenére cselekedtek, az az egyik fő oka, hogy szerinte nem tudtak szabadulni a privilegizált metaforáiktól – vagy, ahogyan Rorty utal rájuk, „varázsszavaiktól” –, amilyen például Heideggernél a „Lét” (*Sein*), Derridánál pedig a „nyom” (*trace*), az „ős-írás” (*archi-écriture*) vagy az elkülönböztetés (*différance*). Rorty legfőbb bírálata erre vonatkozóan az, hogy a privilegizált metaforákkal, „varázsszavakkal” való operálás által a metafizikai hagyomány e két jeles kritikusa tulajdonképpen ezen hagyomány évezredes álmat álmodja tovább az igazság kimondására alkalmas egyetlen metasztótár létrehozásáról. Felmerül azonban a kérdés, hogy lehetséges-e Heidegger és Derrida filozófiájának eredetiségét értékelni, ha megfosztjuk őket retorikai sajátosságuktól, vagyis privilegizált metaforáiktól. És valóban felismernénk-e ennek a metaforikának az újszerűségét, ha nem lennénk tisztában azzal a hagyománnyal, aminek a kritikáját elvégezni hivatottak? Egy filozófus számára megkerülhetetlen annak tudása, hogy Heidegger és Derrida szövegei lényegében összenőttek a metafizikai hagyománnyal. Természetesen mindig is lehetséges megkísérelni a hagyomány alternatív

³⁵ STATEN, *i. m.*, 456.

leírásait annak reményében, hogy sikerülhet felülírunk a fősodorbéli filozófiai diskurzus kanonizált metanarratíváit. Azonban aligha lehetséges teljes mértékben semmissé tenni ezeket a metanarratívákat. Márpedig Rorty bizonyos kijelentései épp ez utóbbi szándékot sejtetik.

Ez a törekvés rajzolódik ki, amikor például Rorty Derrida „anglofón rajongóit” bírálja, akik „úgy gondolnak rá [Derridára], mint aki új és jobb eszközöket kínál számukra ahhoz, hogy könyvek és szerzők láthatatlan szándékait fedjék fel, aki megmutatja, mi zajlik valójában a színpalak mögött”.³⁶ Aztán hozzáteszi:

[n]em hiszem, hogy a metafizika kritikáját, ahogyan azt Nietzsche és Heidegger műveli, így kellene olvasni. Ugyanis a metafizika hagyományos fogalmai nélkül értelmezhetetlenné válik a látszat és valóság közötti különbségtétel, amely nélkül értelmezhetetlenné válik annak feltételezése, hogy megtudhatjuk, „mi zajlik valójában”. Ha nincs többé metafizika, nincs mit leleplezni sem.³⁷

Úgy látszik, Rorty itt azzal az ellentmondásos érveléssel operál, hogy nem helyes, ha Derrida metafizikakritikája szövegelemzések formáját öltő, további metafizikakritikákat inspirál, hiszen már ő maga is tévúton jár, amikor túlzott jelentőséget tulajdonít a metafizikának. Éppen elég, ha „ragyogóan eredeti elbeszélésként” láttatja a metafizika nietzschei és heideggeri kritikáját, de arra már nincs szükség, hogy ő maga is szaporítsa az ilyen elbeszélések számát, mert azok csak újra életre hívnák a metafizika túlbecsült pszeudo-problémáit és elavult metaforáit. Ez az érvelés viszont csak akkor állná meg a helyét, ha azt feltételeznénk egy filozófusról, hogy többre is képes lehet, mint hogy sikeresen rámutasson a metafizika retorikai természetéből fakadó ellentmondásokra, azaz, ha azt feltételeznénk róla, hogy képes akár arra is, hogy *kitörölje* a metafizikát a nyugati kultúra emlékezetéből.

Bár erre nyilván egyetlen filozófus sem lehet képes, érdemes eljátszani a gondolattal, hogy mi is történne, ha valóban lehetséges volna a metafizika ilyesfajta semmissé tétele. A legfontosabb felmerülő kérdés, hogy mivé lenne a metafizikáról szóló tudás. Egyik pillanatról a másikra az örök feledés homályába veszne, hatalmas úrt hagyva a filozófiai emlékezetben? Rorty ezért aligha kardoskodna, hiszen egy ilyen „felejtés” számára lenne a legtragikusabb, mivel életművének tetemes része értelmét vesztené. Akkor netán ahhoz lenne hasonlatos, mint ahogyan egy fátyol fellebben, feltárva a csalóka látszat mögötti „valódi tudást”? De hát épp ez az az illúzió, amiért Rorty leginkább bírálja a metafizikai hagyományt és azok kritikussait, Nietzscht, Heideggert és Derridát. A metafizika narratíváját nyilván csak egy másik narratíva válthatja le, és ha Rorty számára az említett kontinentális filozófusok narratívái nem elég jók ahhoz, hogy ezt megtegyék,

³⁶ RORTY, *Remarks, i. m.*, 14.

³⁷ *Uo.*

óhatatlanul azt kell gondolnunk, hogy erre egyedül saját pragmatikus narratíváját látja képesnek. Ily módon a pragmatikus diskurzus válik a transzparens, szó szerinti nyelv paradigmájává, mely által végre szembenézhetünk azzal, amit a metafizika metaforikája leplezni igyekezett.

Rorty természetesen nem engedhet meg magának egy ennyire *metafizikus* érvelést, így igaza bizonyítását szolgáló végső retorikai eszközként egyfajta átpolitizált argumentumot vezet elő, azt sugallván: a „valódi” problémák nem a metafizikában, hanem a (politikai) valóságban rejlenek. Szerinte Derridának nem kellene úgy tennie, mintha a metafizika „elvont problémá[ja]” valódi volna, mintha a „filozófia metaforarendszerének”, vagy „a metafizika történetének” ellenállhatatlan kényszerítő ereje nem csupán a magafajta játékos szószonglőrök életét nehezítené meg, hanem a társadalom egészéét is.³⁸ Majd így folytatja:

[a] dolog azonban korántsem ilyen vészes, néhány kirívó helyzettől eltekintve, amit valaha az inkvizíció, újabban pedig a KGB teremtett. A fizika, a metafizika és a politika beszédmódja sokkalta rugalmasabbnak tűnik. Nemcsak, hogy megegyezés nincsen bennük az értelem és a racionalitás előfeltételeiről, de még azt is, hogy ilyen kritériumok léteznek egyáltalán, inkább csak szórványos és nem túl nagy hatású retorikai fogásnak tekintik. A magas kultúra diskurzusa, kiváltképp az utóbbi kétszáz évben, jóval képlékenyebb, könnyedebb és játékosabb annál, ahogy azt Heidegger és Derrida írásai alapján gondolnánk.³⁹

A fenti érvelésben Rorty argumentumának egy új eleme villan fel: úgy igyekszik trivializálni a metafizikát és az arról való gondolkodást, hogy mintegy regisztrált váltva azt a látszatot kelti, mintha a filozófia diskurzusa probléma nélkül összemérhető lenne a nehezen meghatározható „magas kultúra” diskurzusával; mintha a filozófia absztrakt, ámde kíméletlenül következetes argumentatív fegyelmet és rigorozitást követelő diszkurzív terében mozgó Heidegger és Derrida akár fizikáról vagy politikáról is értekezhetett volna ugyanolyan rigorozitással, csak őket épp a metafizika foglalkoztatta.

Azonban Rorty komoly ellentmondásba kerül, amikor „valódi problémákat” emleget, és felrója Heideggernek és Derridának (főként az utóbbinak), hogy miért nem *ilyen* problémákkal foglalkoznak, hiszen amint láttuk, más helyütt épp a „magánjellegű” (*private*) és a „közéleti” (*public*) összeegyeztetésére tett kísérlet feladása váltja ki Derrida iránti rokonszenvét. A „közéleti” jelen esetben nem(csak) egy politikai teret jelöl ki, hanem egy retorikai diszpozíciót (is), amennyiben az ellenpontjaként tételezett „magánjellegű fantázia” vagy „írónia” (*private fantasy/irony*) Rorty meghatározása

³⁸ RORTY, *Dekonstruálás és megkerülés*, i. m., 128–129.

³⁹ *Uo.*, 129.

szerint leginkább egy innovatív metaforikával operáló, újszerű nyelvviségben ölt testet. Éppen ezért dicséri a késői Derridát, aki

ejt a teóriát [...], hogy inkább fantáziálhasson elődeiről, eljátsszon velük, szabad folyást engedjen a hozzájuk fűződő képzetársítások áramlásának. E fantáziáknak nincs tanulságuk, semmiféle nyilvános [*public*] (pedagógiai vagy politikai) hasznuk; ám Derrida olvasói számára mégis példaszervek lehetnek – megmutatják, mi az, ami megtehető, amit alig tettek meg korábban.⁴⁰

Nem világos azonban, hogyan lehetne képes Derrida a nyelvi/filozófiai innováció és eredetiség ilyen magas fokára jutni, ha metaforikája nélkülözné a Rorty által bírált „varázsszavakat”, illetve ha „valódi” problémák felé fordulva feloldaná azokat a „magas kultúra” hozzáférhetőbb diskurzusában.

Úgy tetszik, itt bukkanunk rá Rorty Derrida-olvasatában arra a pontra, ahol feloldhatatlan konfliktusba kerül egymással a „filozófiátlan” nyelven írt, „anti-filozófiát” hirdető pragmatista, aki megvetően nyilatkozik a Derrida-féle „szózsonglőrökről”, és az „erős költő” (*strong poet*) nyelvi innovációit és a privát ironiát ünneplő kvázi-dekonstruktor. A konfliktus azonban csak látszólagos és nem is feloldhatatlan. Habár Rorty a privát ironia fogalmának megalkotója, és a nyelv esetlegességére vonatkozó nézeteinek egyik központi eleme az eredeti újraleírások (*redescriptions*) értékének hangsúlyozása, ő maga nem gyakorolja a privát ironiát vagy a nyelvi innovációt. Ő valóban azt a pragmatista nyelvet beszéli, ami, ha nem is „filozófiátlan”, de a professzionális filozófia formális retorikáját mindenképpen egy másfajta beszédmóddal helyettesíti, amely mindig arra törekszik, hogy áttekinthető konceptuális és historikus keretben láttasson szövevényes összefüggéseket. Ebben a tekintetben filozófiája nagyon is „közéleti”, így azon vélekedésével, miszerint Derrida valódi jelentősége nem a közéleti diszkurzivitásban ölt testet, saját diszkurzív terepéről igyekszik őt kizárni. Sokszor hangoztatott nagyrabecsülése ellenére redundásként írja le a derridai dekonstrukciót mint metafizikakritikát, amivel könnyen azt a látszatot keltheti, hogy saját pragmatista kritikájának létjogosultságát igyekszik igazolni. Ha Rorty pragmatizáló törekvéseinek meg is van a maga vakfoltja, az semmiképpen sem abban rejlik, hogy elkerüli a figyelmét valami lényeges a nyelv működésével kapcsolatban, és nem is abban, hogy felületesebben szemléli azt, mint a dekonstrukcionista. Sokkal inkább abban, hogy nem hajlandó elismerni, hogy Derrida (általa is tisztelt) retorikai innovációi alkotják filozófiájának kritikai erejét, és megfordítva: épp a kritikai irányultság az, ami legitimálja ezt a retorikáját.

⁴⁰ RORTY, *Esetlegesség, i. m.*, 144.

PÉTER CSATÓ

*Pragmatism and Circumvention**Richard Rorty's Rhetorical Appropriation of Jacques Derrida*

Jacques Derrida and Richard Rorty are often seen as forming a philosophical kinship, on account of their shared skepticism about the metaphysical tradition and the hegemony of positivist reason. It is all the more confounding, therefore, that in Rorty's readings of Derrida, we find a frequently recurring argument to the effect that Derrida had best withdraw from the critique of the metaphysical tradition. Metaphysical problems, Rorty explains, are obsolete, no longer relevant to the purposes of expedient inquiry, thus they ought to be *circumvented* rather than *overcome*. The statement is rather perplexing insofar as Rorty himself seems to be engaged in such critique throughout his oeuvre. In my paper, I attempt to explicate Rorty's apparently contradictory statement on rhetorical rather than conceptual grounds. I argue that the contradiction gets resolved once we assume that introducing the notion of circumvention is a rhetorical ploy on Rorty's part, which serves to dissociate Derrida from his (Rorty's) own critical project, and thereby appropriate his position.